Uitgave van de Vereniging "Molenvrienden Land van Cuyk"

1e jaargang

de Molenvriend

no.1

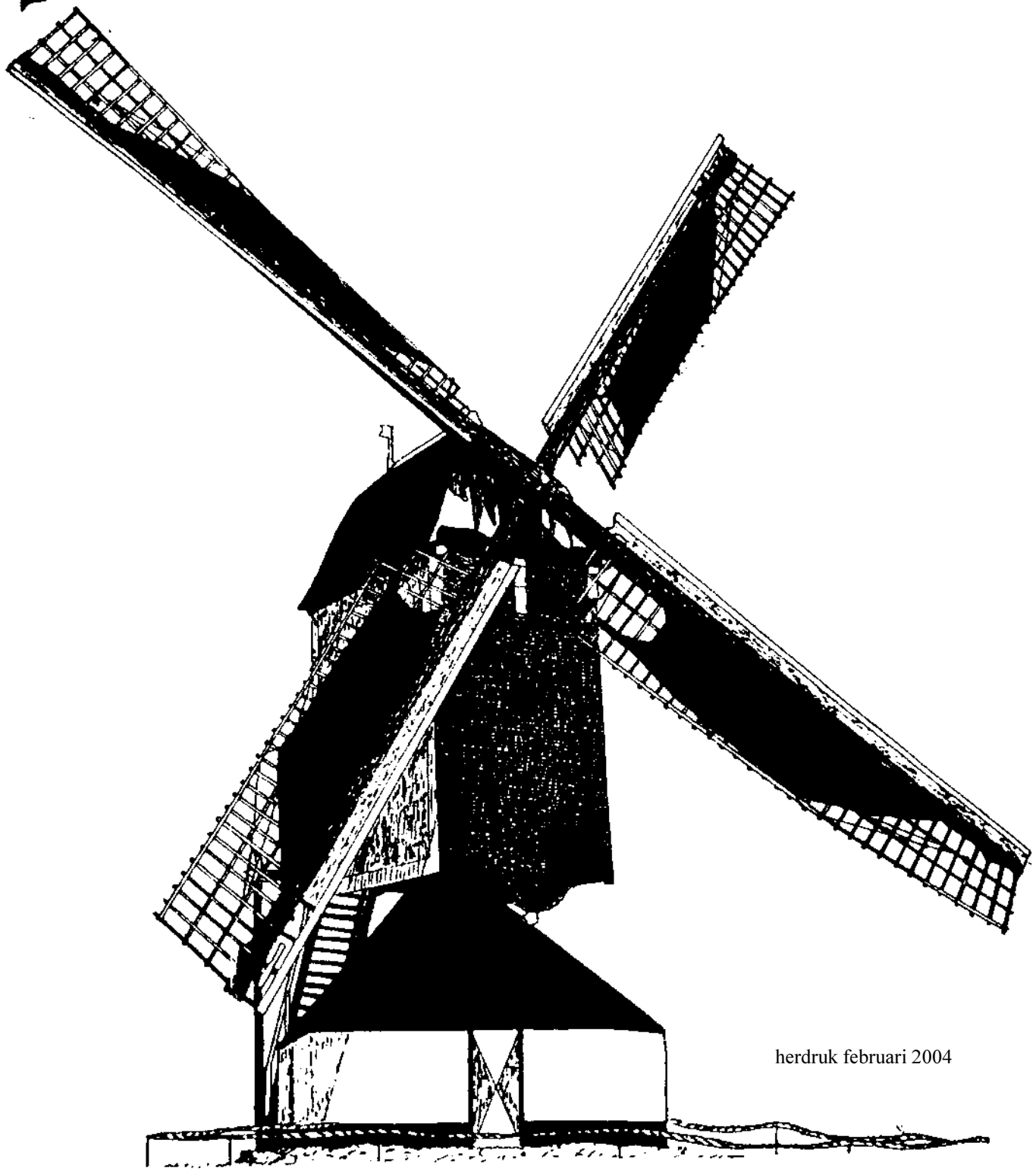

herdruk februari 2004

Molenvrienden

land van Cuyk

DE MOLENVRIEND

ORGAAN VAN "VERENIGING MOLENVRIENDEN LAND VAN CUYK"
REDACTIEADRES: JOHAN REIJNDERS KRUISHOUT 50 5431CS CUYK
TEL: 08850-15072

SECRETARIAAT: BEN VERHEIJEN MOLENEIND 4 5431HW CUYK
TEL: 08850-13298

VOORZITTER: JOHAN REIJNDERS KRUISHOUT 50 5431CS CUYK
TEL: 08850-15072

VICE-VOORZ.: ROBBERT VERKERK ISABELLALAAN 30 CUYK
TEL: 08850-13647

PENNINGMEESTER EN LEDENADMINISTRATIE:
EDDY DERKS PATRIJSSTR. 5 5431XV MILL
TEL: 08859-3881
GIRO: 1085723 RABOBANK CUIJK
REK.NR. 110556194

BIOTOOPWACHT LAND VAN CUYK:
EDDY DERKS PATRIJSSTR. 5 5431XV MILL
TEL: 08859-3881

Tekening op omslag
Standertmolen Oploo

Mededelingen van het Bestuur

Half april 1984 besloot een groep vrijwillige molenaars en molenenthousiasten tot oprichting van de Vereniging Molenvrienden Land van Cuyk. Met als doel beter dan voorheen op te komen voor het behoud en in werking houden van de molens in het Land van Cuyk.
In het afgelopen jaar heeft onze vereniging al tot flink wat activiteiten kunnen komen. Zo namen we deel aan die manifestaties, waar wij onze vereniging hebben gepresenteerd en organiseerden in het prille begin de eerste (vrijwillige) molenaarsbijeenkomst na afloop van Nationale Molendag.
Op 9 november 1984 organiseerden wij een Regionale Molenavond, welke een succes genoemd mag worden door aanwezigheid van vele streekgenoten, gemeentelijke afgevaardigden en relaties uit de molenwereld.
Uiteraard het belangrijkste werk, daadwerkelijk opkomen voor de molens in onze regio nam direkt na oprichting een aanvang. Zo kwamen kontakten tot stand met de Gemeente Beers over de restanten van de daar aanwezige stellingmolen, met de Gemeente Mill over de Heimolen te St. Hubert en te Langeboom over de restanten van de beltmolen aldaar. Wij hopen wat bovenstaande molens en restanten betreft tot zo positief mogelijke oplossingen te kunnen komen.
Naast bovenstaande ons zorg gevende gevallen zijn er ook zeer positieve ontwikkelingen op molengebied te constateren. Wij denken dan aan het herstel van de korenmolen Jan van Cuyk te Cuyk, de eerste fase van het herstel van de stellingmolen te Katwijk en het opnieuw in bedrijf komen van de molen Bergzicht te Gassel, dit dankzij zeer veel inspanning door de eigenaar de Heer van Haren.
Alvorens dit overzicht te besluiten danken wij nogmaals particulieren, bedrijven en Gemeenten in het Land van Cuyk, welke door financiele bijdragen de start van onze vereniging mogelijk maakten. Wij zullen trachten door regelmatig ons verenigingsblad "De Molenvriend", waarvan dit het eerste nummer is, te laten verschijnen, alle belangstellenden en belanghebbenden op de hoogte te houden van de stand van zaken rond de molens in onze streek.

Johan Reijnders.

Contributie 1985
Daar wij dit jaar niet in staat zijn al een acceptgirokaart te zenden, verzoeken wij onze leden en donateurs het verschuldigde lidmaatschaps/donatiebedrag zo spoedig mogelijk over te maken (zie voor giro/banknummer pag.1)
Bij voorbaat hartelijk dank.

Eddy Derks,penningmeester.

WORDT LID VAN ONZE VERENIGING.

In deze eerste "Molenvriend" treft u een aanmeldingsformulier aan. Wij hopen, indien u nog geen lid bent en de doelstellingen van onze vereniging wilt steunen van bijgaand formulier gebruik zult maken om u bij ons aan te sluiten. Het lidmaatschapsbedrag bedraagt min. f 20,= per jaar. Wilt u ons steunen als donateur dan is het bedrag min. f 5.= per jaar.

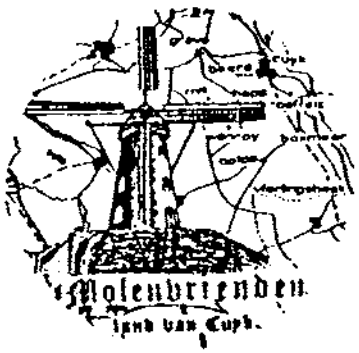

Molens in de Regio

Jan van Cuyk te Cuyk
In de week van 13 maart heeft de heer Havekes van de gemeente Cuijk de officiele opdracht voor de restauratie aan molenmaker Beijk gestuurd. Momenteel zijn de molenaars bezig met het herstel van de muren en het plafond van de opslagruimte. Ook is men doende de Van Bussel voorzomen van het gevlucht te verwijderen. Wanneer molenmaker Beijk met de restauratie begint is nog niet bekend, momenteel heeft hij het zeer druk.

Molen te Katwijk
De laatste fase van de restauratie lijkt er aan te komen. Door de provincie en het Rijk is een subsidie van in totaal f 160.000 toegezegd. Wanneer bepaalde financieringen rond zijn kan in principe met de restauratie begonnen worden.

Martinus te Beugen
Deze molen is in prima staat en draait of maalt om de andere week. Dit gebeurt door een vrijwillig molenaar en oud vakmolenaar Gerrit van den Berg. Op deze molen wordt ook een leerling opgeleid. Het is wellicht zaak om een ontwatering voor de van Bussel voorzomen te maken teneinde vroegtijdige slijtage tegen te gaan.

Luctor et Emergo te Rijkevoort
Om deze molen te laten draaien en te onderhouden is het wenselijk dat er een vaste molenaar komt. De Molenvrienden hebben een schema opgesteld met als doel om deze molen om de twee weken te laten draaien. De generator is nu afgekoppeld, zodat ook draaien bij zwakke wind mogelijk is. Tijdens een rukwind is er een windbord verdwenen. Het nieuwe moet nog op maat gemaakt en geschilderd worden.

De Ster te Wanroij
Enige tijd geleden is deze molen tegen de zogenaamde bonte knaagkever behandeld door de Firma Rentokill. Beide steenkoppels zijn nu uitgelijnd, zodat de molen funktioneel in orde is. De vrijwillige molenaars hebben de traptreden van een anti-sliplaag voorzien. In principe draait de Ster elke zaterdagmiddag en bij voldoende wind wordt er koren gemalen. Op deze molen kan men Cruesli kopen, een aktie die door het Gilde van Vrijwillige Molenaars is opgezet en dient ter ondersteuning van het onderhoud van de molens die aan deze aktie meedoen.

De Korenbloem te Mill
Elke zaterdagmorgen wordt er door de vrijwillige molenaars op deze molen gewerkt. Bij voldoende wind wordt er oud brood of graan gemalen. De molenaars hebben een luik in de meelpijp aangebracht teneinde verstoppingen snel te kunnen verhelpen, dit trad namelijk nogal eens op in een bocht van deze meelpijp. De Korenbloem is in een redelijke staat maar hier en daar toch wel aan een schilderbeurt toe.

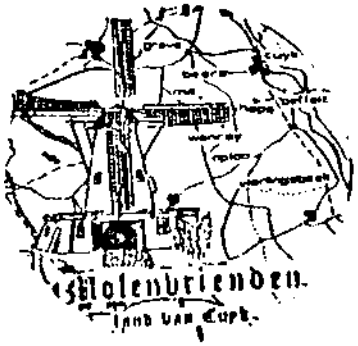

Molens in de Regio

De Heimolen te Gassel
De gemeente Mill heeft besloten deze molen te kopen. Met betrekking tot de restauratiesubsidie is men nog in onderhandeling met de Provincie en het Rijk. De Molenvrienden Land van Cuijk Houden kontakt met de gemeente Mill over deze molen. Ook houden de vrijwillige molenaars toezicht en gaan regelmatig kijken of de zaken in de molen nog in orde zijn.

De Korenbloem te Oploo
Deze molen draait vrijwel elke zaterdag. De windpeluw is nogal slecht en van het steenkoppel is de loper gebarsten. Een geplande schilderbeurt is t.g.v. het binnenkomen van een reparatieplan van de heer Nienhuis van Monumentenzorg voorlopig opgeschort: men wil eerst repareren en daarna schilderen. De molenaars zijn ook bezig met het herstel van de watermolen, welke zich vlakbij de windmolen bevindt.

De Mariamolen te Haps
Molenaar Peeters maalt bijna wekelijks voor de warme bakkers uit de streek. Hoewel de zeskant er mooi bij staat blijkt hij toch niet helemaal in orde te zijn. In de kap is de kruivloer op een plaats nogal verzakt, wat veel moeilijkheden oplevert bij het kruien. De gemeente Haps is van plan dit zelf te repareren, maar tot op heden is er nog niets van gekomen, hoewel de gemeente opzichter de zaak reeds geruime tijd geleden bekeken heeft. Ook het vervangen van het steenkoppel is een reeds lang lopende zaak.

De Bergzicht te Gassel
Deze achtkant bergkorenmolen is de drukst bemalen molen in onze streek. Als het even kan werkt de eigenaar Jan van Haren met zijn zoons of met zijn 80-jarige vader op deze molen. De bij de laatste restauratie aangebrachte Van Busselwieken leveren veel trekkracht en dit is ook wel nodig in verband met de nogal slechte biotoop van deze molen. Met het verbeteren van de biotoop is men ook al druk doende. In de molen zijn schotten aangebracht om overmatige stofoverlast van de in de molen ondergebrachte voederfabriek te voorkomen. Bij deze molen zijn de enden voorzien van kunststofzeilen. Ook voor deze molen is een schema opgezet om op regelmatige tijden hier te malen of te draaien.

B. Verheijen.

Byzondere Molens

De Paltrok

De Paltrokmolen is een van de meest karakterestieke molens van Nederland. Van deze molen, die altijd als houtzaagmolen werd ingericht, zijn er nu nog maar enkele exemplaren over. Slechts twee daarvan verkeren in draaivaardige staat.
De eerste Paltrokmolen was "het Juffertje" (fig. 1). Deze molen werd in 1952 gebouwd door Cornelis Cornelisz. te Uitgeest. In datzelfde jaar kreeg hij daarop octrooi van de Staten van Holland en West-Friesland.
In 1596 werd de molen gekocht door een zaankanter, Dirck Sijbrantsz. genaamd. Hij liet de molen overbrengen naar Zaandam-Oostzijde, wat per vlot geschiedde. Verhalen dat de molen ook op dit vlot gemalen heeft zijn zeer onwaarschijnlijk te noemen. De verhalen zijn verzonnen naar aanleiding van een oude tekening in het Groot Algemeen Hoolenboek uit 1734. Hierop is de tocht van Uitgeest naar Zaandam afgebeeld. Door de deining is het onmogelijk om te malen op een vlot. Verder was het bovenkruiwerk toen al ontdekt, zodat men toch zeker in staat moet zijn geweest om voor deze molen een kruiwerk uit te denken. Dirck Sijbrantsz. heeft de molen na de koop zeer gemoderniseerd, waarbij hij het nu bekende uiterlijk heeft gekregen. Zijn naam heeft hij waarschijnlijk te danken aan dat uiterlijk. Door de luifels lijkt hij op de kledingsstukken van de doopgezinde vluchtelingen uit de Pfalz. Deze kledij werd rond 1600 veel gedragen in Holland. De naam "Pfalzrok"is later verbasterd in Paltrok.

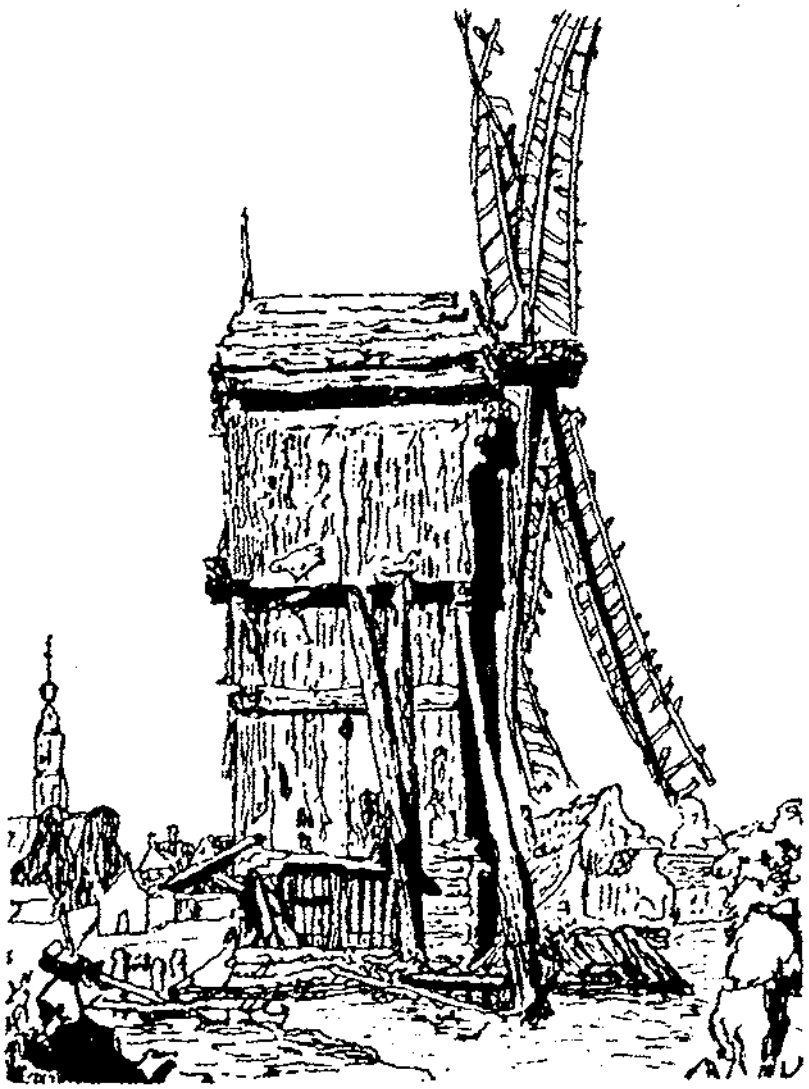

fig. 1: Het Juffertje

Acht jaar nadat hij het Juffertje kocht, liet Dirck Sijbrantsz. een tweede houtzaagmolen bouwen, "de Grauwe Beer" genaamd. Dit was geen paltrok, maar de eerste bovenkruier houtzaagmolen. Tegenwoordig slijt de Grauwe Beer zijn dagen als korenmolen te Beesel (Limburg). Na 1600 werden er veel paltrokmolens gebouwd in de Zaanstreek. In die tijd met de uitbouw van Amsterdam en de opbloei van de scheepsbouw was er veel vraag. Daar in Amsterdam het "handzagersgilde" de touwtjes in handen had, kwam de grootste bloei van de paltrokmolens in de Zaanstreek tot stand. Het Amsterdamse gilde probeerde zelf tevergeefs een verbod te

krijgen op de invoer van door molens gezaagd hout. Pas in 1627 werd het handzagersgilde geliquideerd en in 1630 stichtte Amsterdamse houtkopers een compagnie tot oprichting van houtzaagmolens. Op een aquarel uit 1630 van J.M.A. Rieke zijn dan ook 20 paltrokmolens en 6 bovenkruiers tussen de Kaampoort en de Zaagmolenpoort te zien. Op zijn top heeft Amsterdam iets meer dan 50 paltrokmolens gehad. Hiervan is alleen de romp van de Otter nog over.
De Zaanstreek kende veel meer paltrokmolens. Bij elkaar hebben er iets minder dan 250 gestaan. Hiervan zijn er nog 2 over.
Een andere stad met veel paltrokmolens was Dordrecht. In deze stad staat er nu geen een meer, maar een uit Dordrecht afkomstige molen staat in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem.
Voordat het aangevoerde hout verzaagd kon worden, moest het lange tijd in water gelegen hebben. Daarom staan de meeste paltrokken op een schiereiland, zodat bijna geheel rondom de molen water staat. De kraan, die op de zaagvloer staat, draait mee als de molen gekruid wordt en kan op een schiereiland dus overal balken uit het water omhoog trekken.
Om dit eilandje heen staan de houtloodsen. Dit zijn open schuren met een dak erboven. Hierdoor drogen de balken door de wind. De houtloodsen zijn zo laag gehouden dat ze niet boven het schavot, de kleine stelling van een paltrok, komen. Ze veroorzaken dus geen echte windbelemmering.
Al deze problemen gelden minder voor de bovenkruier houtzaagmolen. Bij deze molens wordt de zaagvloer niet gekruid, zodat er maar aan één kant water gewenst is. De stelling van deze molens ligt meestal veel hoger dan bij de paltrokmolens. De houtloodsen kunnen dus ook hoger opgetrokken worden.
De paltrok komt voor in twee uitvoeringsvormen, de balkenzager en de wagenschotzager. Deze namen komen voort uit de namen van de soort balken, die door deze molens gezaagd worden. Wagenschot is een al een keer in de lengterichting doorgezaagde balk. Men kan dan meer in de richting van de mergstralen zagen, zodat de planken de zo mooie spiegels vertonen. Een balkenzager heeft drie zaagramen (soms vier) en een krukas met 3 krukken, wat gezien het krachtenevenwicht een evenwichtige loop heeft.
Een wagenschotzager heeft maar 2 zaagramen, die dan ook breder zijn dan bij een balkenzager . De krukas heeft toch 3 krukken, zodat er toch een evenwichtige loop bereikt wordt (ook bij lage snelheden). Op een van de krukken is dan ook een pompraam aangesloten (we komen hier bij de bespreking van de constructie nog verder op terug).
Een zeer uitzonderlijke paltrok was "De Kleine Poort" te Koog aan de Zaan. (fig. 2 en 3) Bij deze kleine paltrok waren de luifels dichtgemaakt. De molen had ook geen zaagramen, maar een cirkelzaag. Hij werd in 1976 gebouwd en 45 jaar later weer gesloopt.
Wij zullen nu de vijf nog overgebleven paltrokmolens, alle balkenzagers, eens nader bekijken. Wij beginnen met deze rondgang in de Zaanstreek.

fig. 2: De Kleine Poort

De eerste overgebleven paltrokmolen staat aan de Zaanse Schans en heet "De Gekroonde Poelenburg". Het bouwjaar van de eerste Poelenburg is niet bekend. Wel trad op 11 juli 1733 Pieter Jochemsz. Poelenburg toe als deelnemer in een Brandcontract. De molen heeft zijn naam waarschijnlijk aan de familienaam Poelenburg te danken. Deze molen brandde in 1893 geheel af waarna op zijn plaats de uit Koog aan de Zaan afkomstige molen "De Locomotief" werd herbouwd. De Locomotief zelf was in 1869

gebouwd, nadat zijn voorganger "De Groene Jager" moest worden afgebroken. Hij stond namelijk op het traject van de toen aangelegde spoorweg Amsterdam-Alkmaar. De windbrief van de Groene Jager dateert van 17 mei 1867.
Zeer bijzonder bij de locomotief, en later ook bij de nu "Gekroonde Poelenburg" geheette molen was de bekleding van de zgn. vlakken van de romp. Deze was gekleed met gepotdekselde beplanking. De Gekroonde Poelenburg bleef op het Oostzijderveld in bedrijf tot 1960. In 1963 werd hij verplaatst naar de werf van de in 1920 verbrandde molen "De Grootvorst" aan de Kalverringdijk. Bij deze verplaatsing werd de bekleding op de zijvlakken vervangen door verticale beplanking. De houtloodsen bleven in het Oostzijderveld achter, zodat nu niet meer van een volledige "windhoutzager" sprake is. De molen die uitgerust is met 3 zaagramen zaagt geregeld op zaterdagen. Hij is eigendom van de vereniging "De Zaanse Molen". (fig. 4)

fig. 3: De Kleine Poort

De tweede paltrokmolen, die de mechanisatie heeft overleefd is "de Held Jozua" in het Westzijderveld te Zaandam. De windbrief van deze molen dateert van 25 juli 1719 en werd verleend aan Hendrik Claasz. de Boer. Op 10 juni 1720 werd de molen opgenomen in een assurantiecontract met als eigenaar een predikant, Gerardus van Aelst. Hij zal de molen ook wel de naam van de profeet Jozua gegeven hebben. De Held bleef tot omstreeks 1946 in bedrijf. (fig. 5)
Sindsdien is hij danig vervallen. Het valt te hopen, dat deze bijzondere zaagmolen nog eens wordt verplaatst en gerestaureerd. Maar dan wel met de houtloodsen erbij.
De derde paltrok die we bekijken is de Amsterdamse molen "De Otter" aan de Kostverlorenvaart. Hij werd daar omstreeks 1638 gebouwd en had Barend Willemsz. Prins als eerste eigenaar. In 1717 nam Gerrit van der Beijl de molen over. De firma Gt. van der Beijl breidde zijn molenbezit tot 1860 nog uit met "Het Luipaard", "De Valk" en "De Kool". Stadsuitbreiding bracht dit molenbezit in gevaar. Tot omstreeks 1900 waren "Het Luipaard" en "De Otter" in bedrijf. In 1925 werd de Otter ontkakeld en in 1913 werd de bij de Otter staande molen Het Luipaard met molenwerf verkocht en afgebroken.
De Otter had enkele bijzonderheden. Een eerste stond de kraan op het linker zijvlak van de zaagvloer wat vooral bij Amsterdamse paltrokmolens voorkwam. Verder werd de krukas niet door een wrikonderstel maar door een schijfkam aangedreven. [illegible] had tot 1925 een houten [illegible]

fig. 5: [illegible]

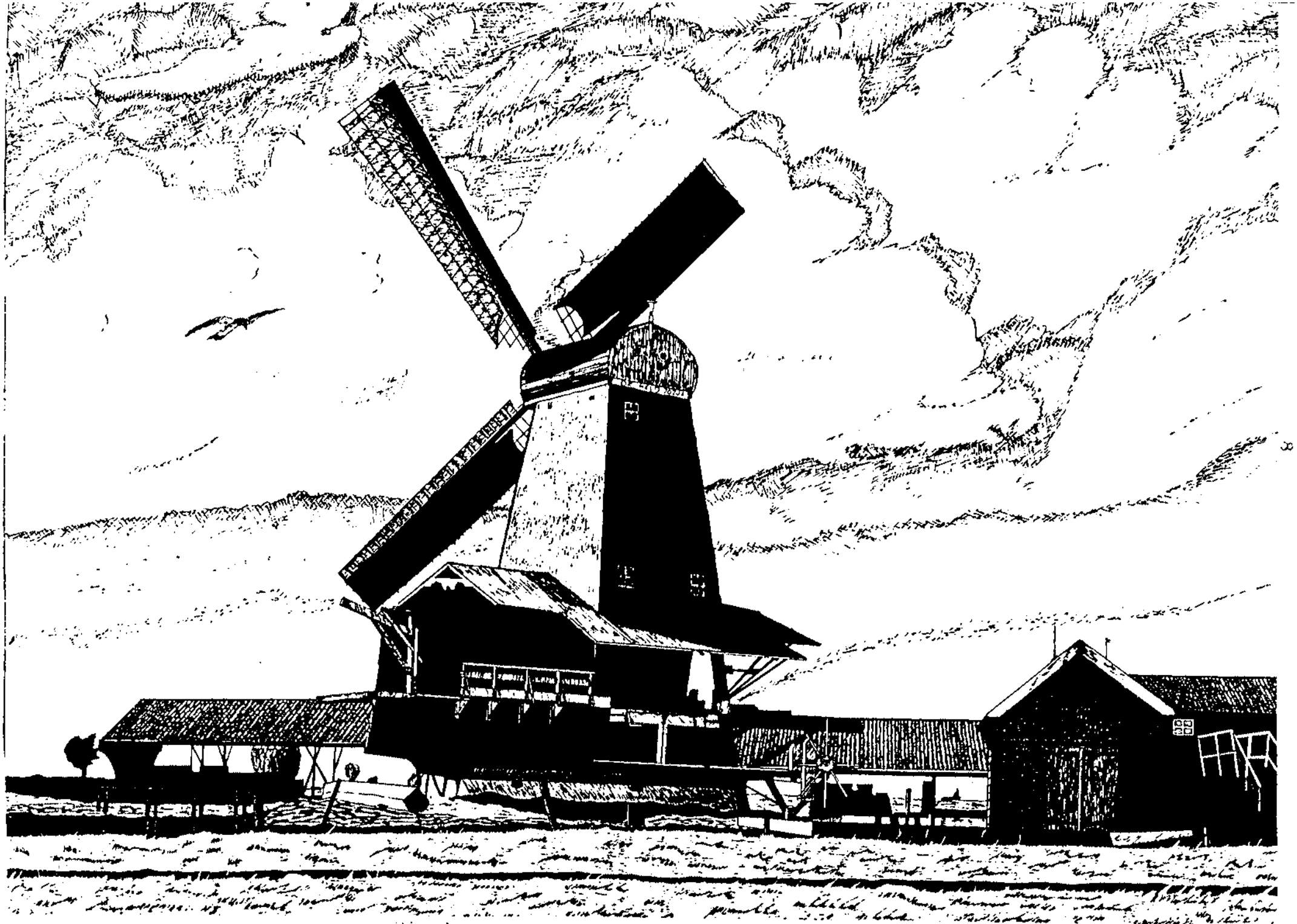

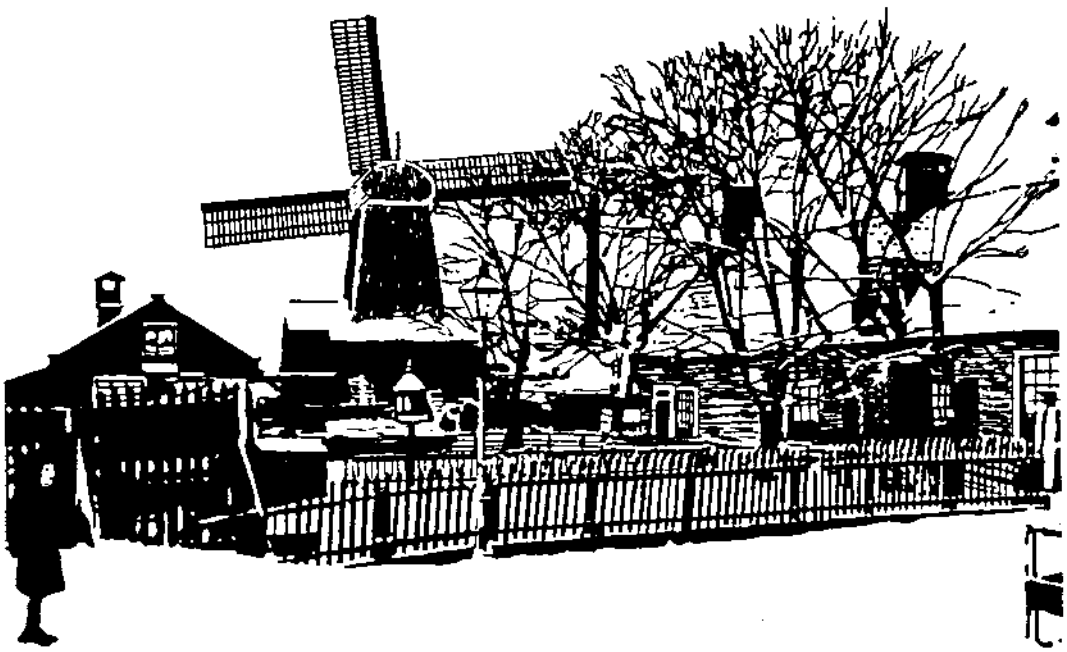

fig. 8: De Otter voor 1925

sen al zo'n 60 jaar verkrijgbaar waren.
De romp van de Otter, die nog steeds wordt omringd door de houthandel Gb. van der Bijl, is in 1977 op de monumentenlijst geplaatst.
De volgende paltrok die we nader gaan bekijken is "De Eenhoorn" aan het Spaarne in Haarlem. In de 17e eeuw stond hier al een houtzaagmolen, die waarschijnlijk afkomstig was uit de Zaanstreek. Voor 1924 was de molen al een tijdje buitenbedrijf en na de bouw van een electrische zagerij in 1926/1927 werd hij definitief stilgelegd. In 1927 kocht de vereniging "De Hollandsche Molen" zijn tweede Haarlemse molen na "De Adriaan", omdat voor "De Eenhoorn" sloop dreigde. Tussen 1949 en 1957 was de Stichting Nehim Molen "De Eenhoorn" eigenaar, waarna "De Hollandsche Molen" hem weer in eigendom verkreeg. In 1963 droeg deze hem over aan de gemeente Haarlem, die hem in 1967 liet restaureren. Als bijzonderheid had "De Eenhoorn" vier zaagramen, twee voor en twee achter de koningsstijl. Hiervoor was dan ook een vierslagskrukas nodig. Later werd het achterste zaagraam vervangen door een pompraam.
De molen "De Eenhoorn" draait zo nu en dan.
De 5e paltrokmolen staat in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. Oorspronkelijk stond hij in Dordrecht aan de Mijl en heette "Het Spinnewiel". In 1854 haalde de vader van de laatste molenaar Verboom hem naar Numansdorp. Op de plaats in Dordrecht verscheen een nieuwe bovenkruier houtzaagmolen. De paltrokmolen kreeg in Numansdorp een nieuwe naam, "Mijn Genoegen". In 1926 kocht het Nederlands Openluchtmuseum de molen aan. Na afbraak in 1927 werd hij in 1928 in Arnhem opgebouwd ten noorden van de weide in het museum. De Slag om Arnhem ging ook aan deze molen niet ongemerkt voorbij. In 1946 werd hij verplaatst en hersteld op zijn huidige plaats. Zijn toestand is momenteel zeer slecht. De restauratie zal ongeveer 1 miljoen gulden gaan kosten. Hiervoor worden sinds 1984 acties gehouden op het museumterrein om het geld te verzamelen.
Na een rondtocht langs de overgebleven paltrokmolens gaan we nu de constructie van de molen nader bekijken.
We beginnen bij het kruiwerk (fig. 9). De fundering van de paltrok bestaat uit een ring muur en in het midden daarvan de koningsstiep. In de ringmuur ligt een kruis gevormd door de kruisbalken. Door middel van zwaarbalken een zwaarden wordt het geheel nog extra verstevigd. De kruisbalken dragen niet de koning, maar centreren hem. Op de ringmuur zelf ligt de onderring met een uitneembaar gedeelte, de rollensluis. Door het wegnemen van dat stuk onderring kan er een kapotte rol verwisseld worden. Op de onderring ligt de rollenwagen met de kruirollen. Deze wordt weer gecentreerd door de schaarstokken, die aan de kraag zijn bevestigd. Deze kraag draait weer rond om de koning. Op de rollen

Fig 9: HET KRUIWERK VAN EEN PALTROK

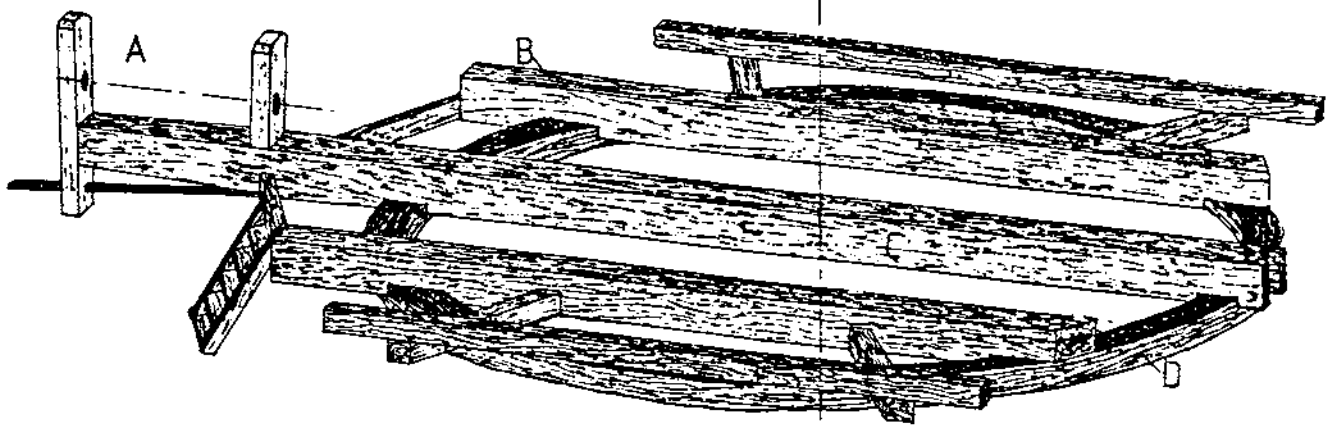

A Windkoppel
B Kotbalk
C Sleutelbalk
D Overring
E Kraag v. d. paraplu
F Schaarstok
G Kruirol
H Rollenwagen
I Koning
J Kruivloer
K Rollensluis
L Sluisgrendel
M Zwaard
N Zwaardbalk
O Kruisbalk
P Ringmuur
Q Koningstiep

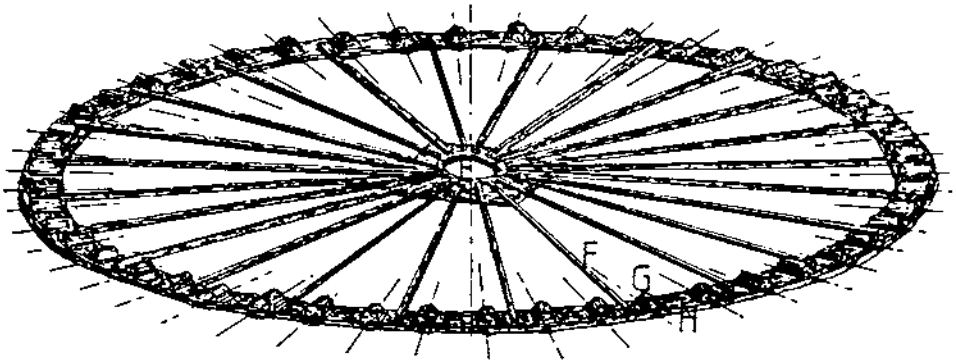

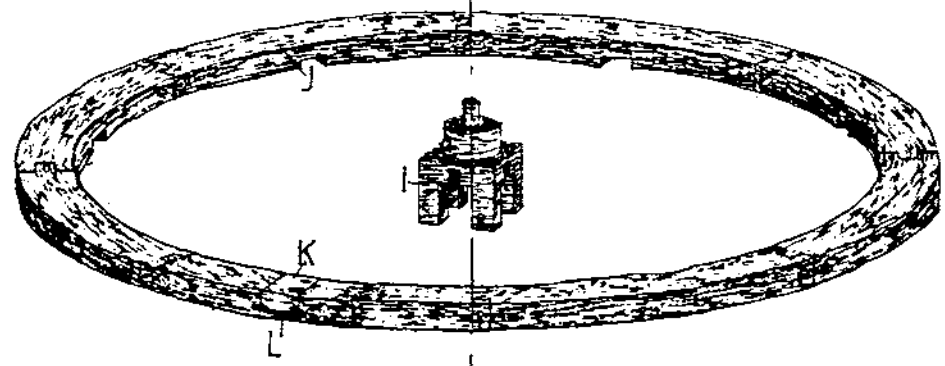

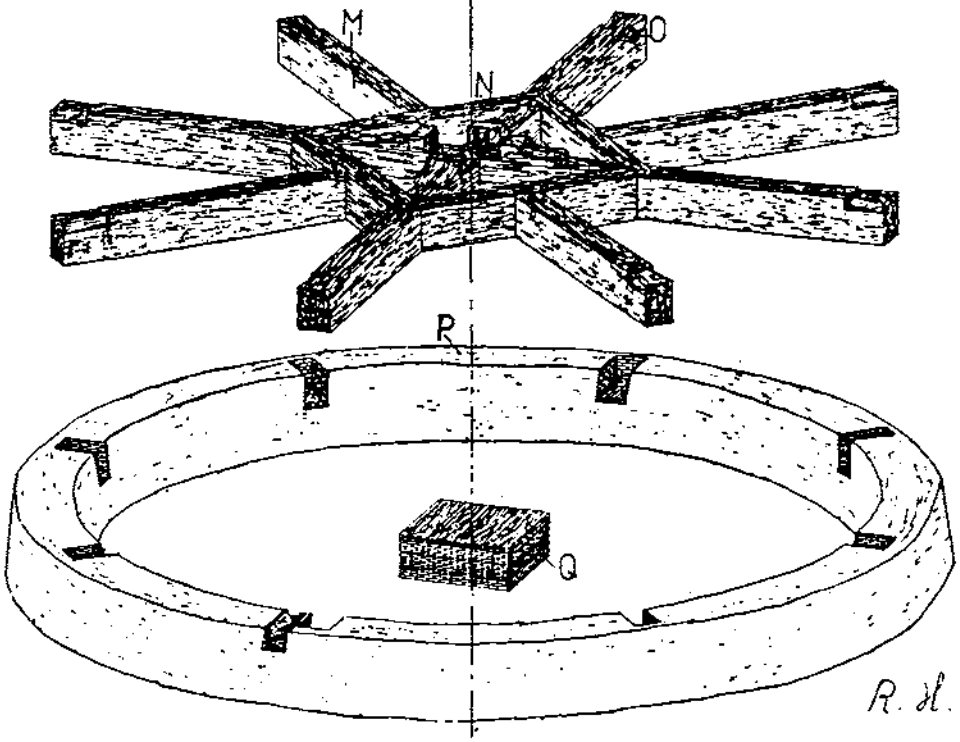

Dimetrisch get. jan. 1985

R. H. L.

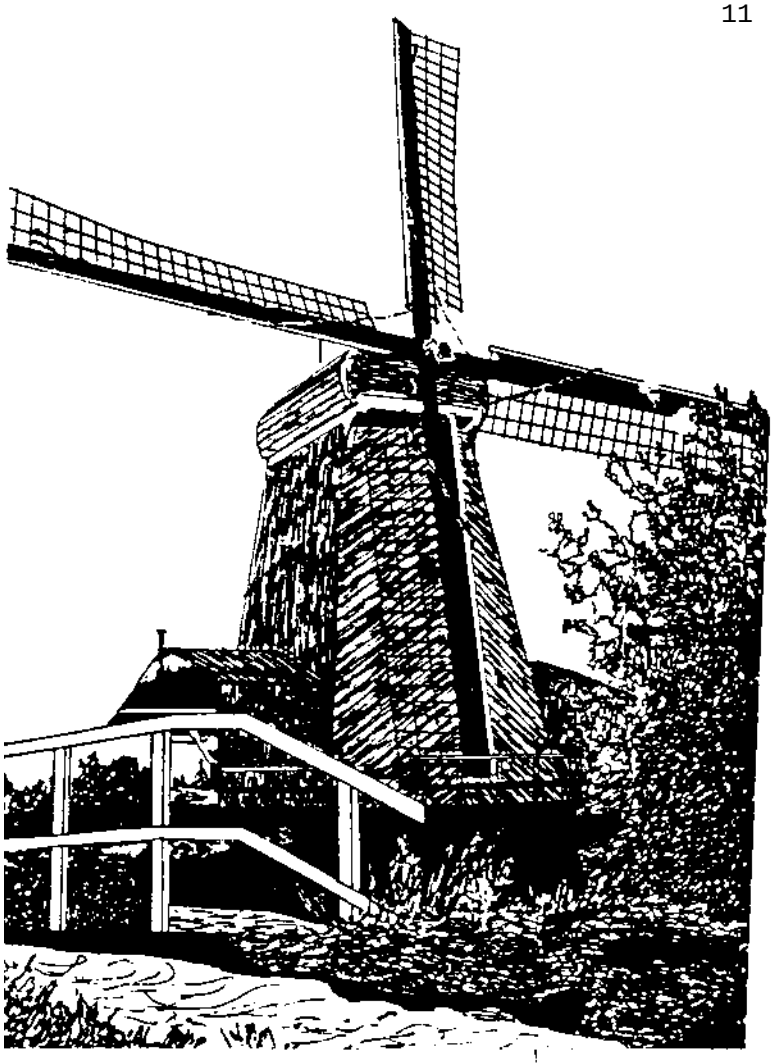

fig 7: De Eenhoorn

ligt dan weer de overring. De pen van de koning draait in de sleutelbalk die op de overring ligt. Links en rechts van de sleutelbalk liggen de kotbalken op de overring. De sleutelbalk steekt achter de molen uit en dient dan als staart voor het kruiwerk.
Het hele gewicht van de paltrokmolen moet op de koning rusten en niet op de rollen. Als er veel rollen kapot gaan is dit niet meer het geval en moet de koning opgewigd worden. De molenaar legt dan wiggen voor de rollen en kruit dan de molen tegen de wiggen op omhoog. Daarna wigt hij de koning weer vast en laat de molen weer zakken. De koning draagt dan weer de molen.
Op de kotbalken bij de overring staan de hoekstijlen (fig. 10), die doorlopen tot aan de kap. Op de hoekstijlen lopen van voor naar achteren de daklijsten. Deze worden achter verbonden door de achterbalk en de penbalk en voor door de windpeluw. Midden onder die windpeluw ligt dan nog de tempelbalk. De borstnaald, onder verbonden met de sleutelbalk en boven met de windpeluw. Door de borstnaald ontstaat er een kleine hoek in het voorvlak, waardoor de wind goed wordt afgevoerd.
Boven de koning staat de koningsstijl. Op deze stijl ligt de koningsbalk, waarop op de uiteinden weer twee lijsten liggen die de hoekstijlen verbinden. Ongeveer 1,5 meter boven de sleutelbalk ligt de zaaggrond. Deze wordt aan de uiteinden gestut door de beerstutten. Op deze zaaggrond staat ook de kraan. Gewoonlijk staat deze rechts (vanaf de wieken), maar bij de Amsterdamse molens ook wel links(fig. 10). Op figuur 10 is niet de kraan, maar wel de uitlegger getekend, waaraan hij bevestigd is.
Na het staande werk zullen we nu het gaande werk gaan bekijken. We beginnen dan bij de krukas. (fig. 11). Onder de daklijsten liggen de kruklijsten tussen de beide hoekstijlen. Op deze krukstijlen liggen dan de krukbalken. In het midden van deze balken zijn de krukpollen (lageringen) gestoken. De krukas is gelagerd in deze krukpollen. Hij kan aangedreven worden door een schijfloop of een varkenswiel. De tweede kwam het meeste voor (fig. 12 en 13). Aan de krukas zijn de wuifelaars of kolderstokken bevestigd. Onder aan deze wuifelaars zit het draaihoofd bevestigd dat aan de uiteinden aan de raamstijlen vastzit. Onder aan de vier raamstijlen is het onderspanhoofd bevestigd, met daarboven het bovenspanhoofd. Tussen deze twee kunnen de zaagbladen gezet worden. Door middel

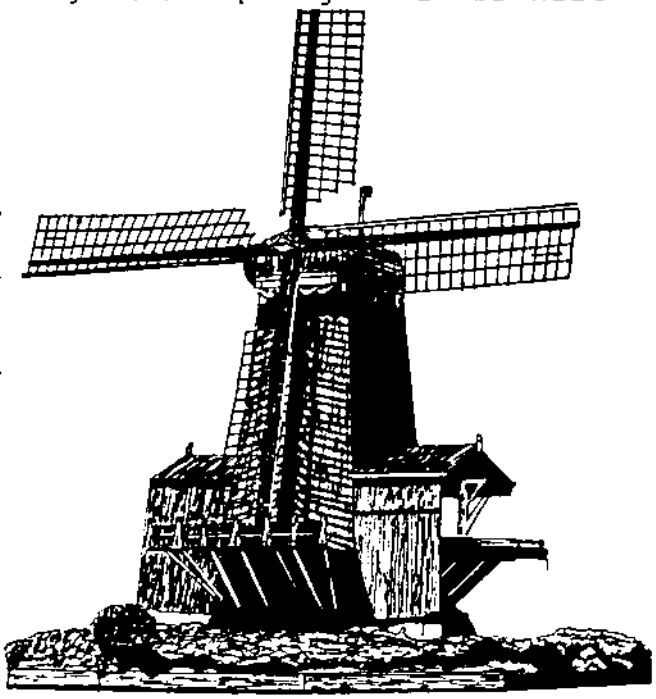

fig 8: Mijn Genoegen

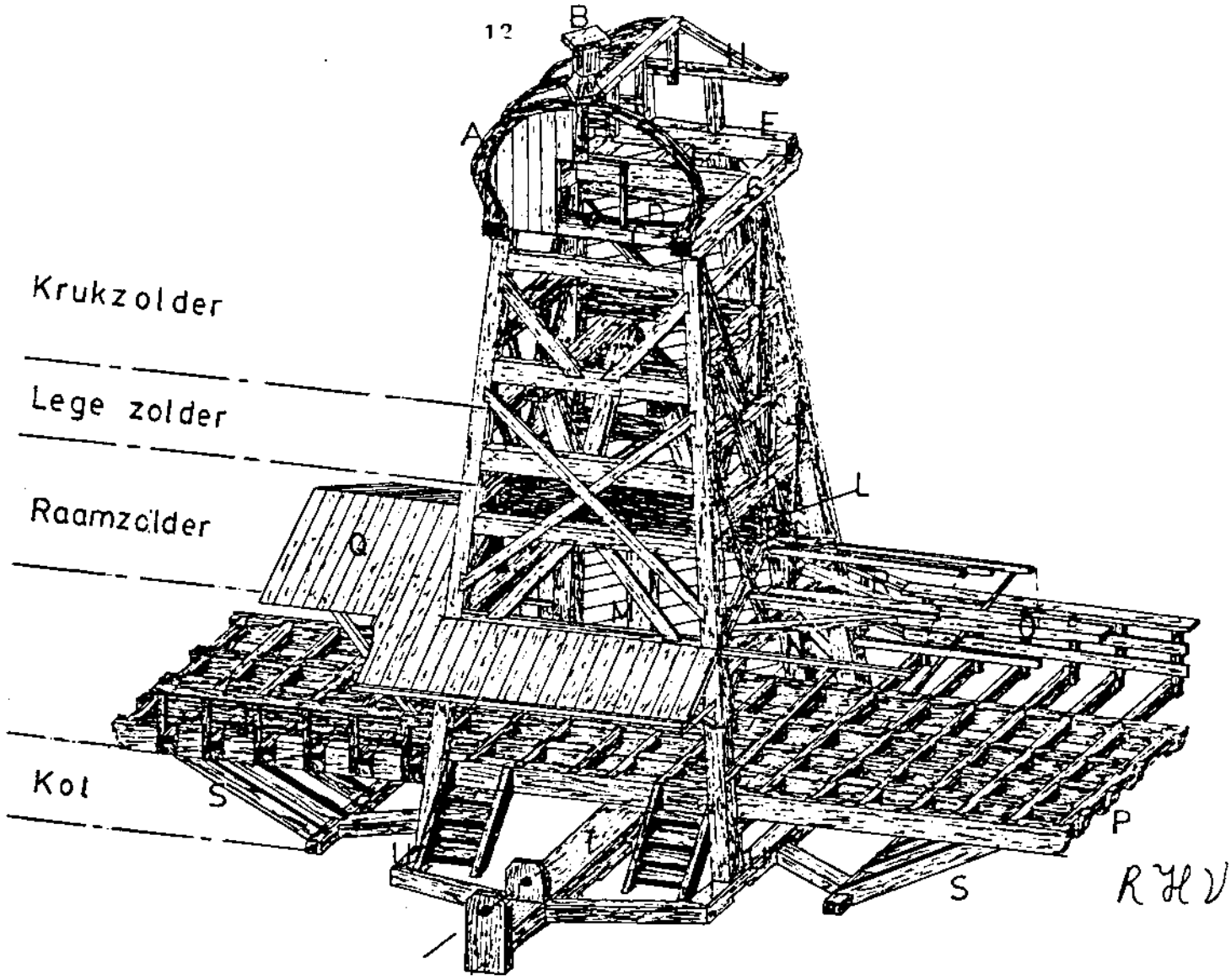

Fig. 10: Het Staande Werk van een Paltrokmolen.

A	Kapspant	H	Voorkeuvelens	O	Uitligger
B	Makelaar	I	Hoekstijl	P	Zaagrond
C	Achterbalk	J	Kruklijst	Q	Luifels
D	Penbalk	K	Koninglijst	R	Schavot
E	Windpeluw	L	Koningbalk	S	Beerstut
F	Tempelbalk	M	Koningstijl	T	Sleutelbalk
G	Daklijst	N	Borstnaald	U	Kotbalk

Fig. 11: De Krukas

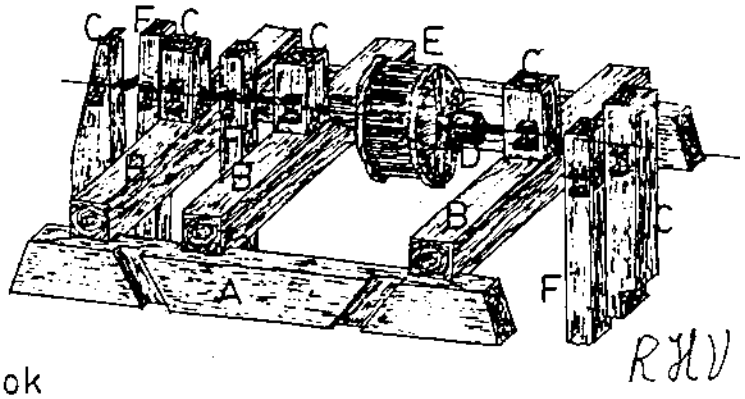

A	Kruklijst
B	Krukbalk
C	Krukpol
D	Krukas
E	Schijfloop
F	Wuifelaar of Kolderstok

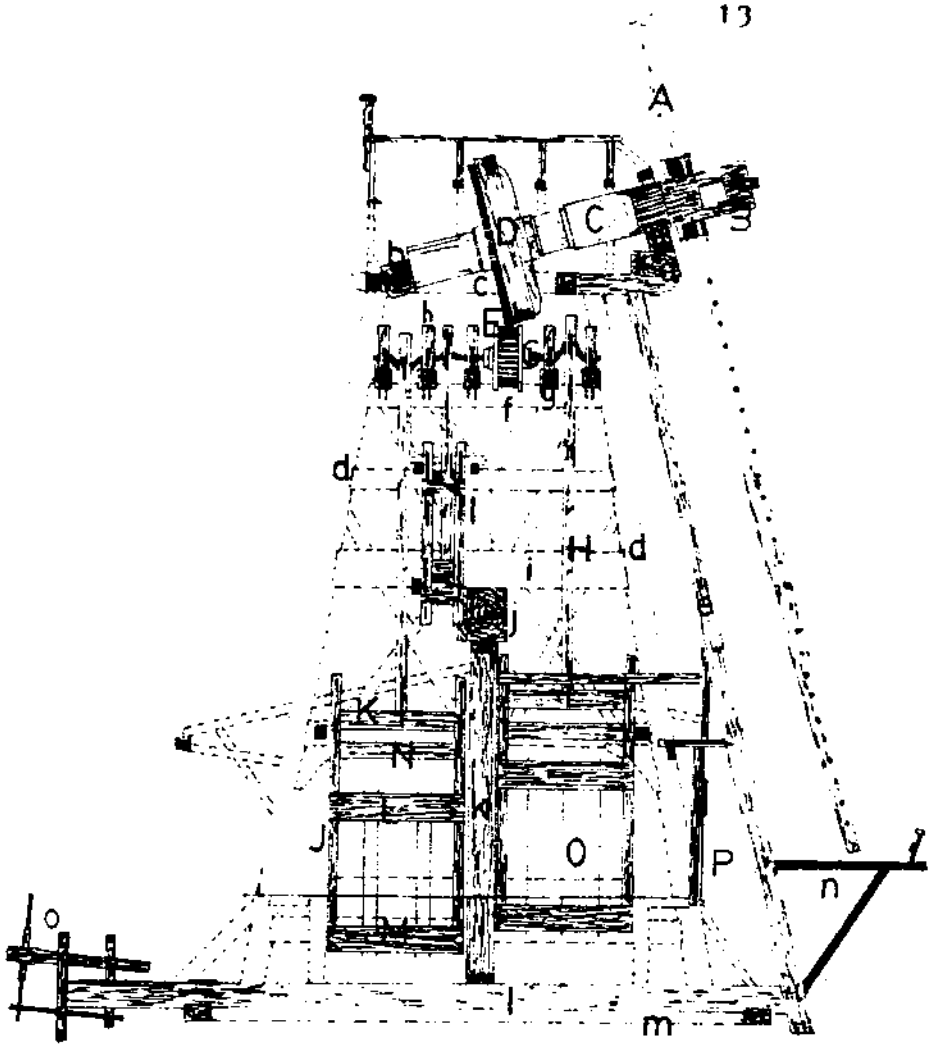

Fig. 12: Wagenschotzager

Het Staande Werk

a Windpeluw
b Penbalk
c Daklijst
d Hoekstijl
e Borstnaald
f Kruklijst
g Krukbalk
h Krukpol
i Koninglijst
j Koningbalk
k Koningstijl
l Sleutelbalk
m Overring
n Schavot
o Windkoppel

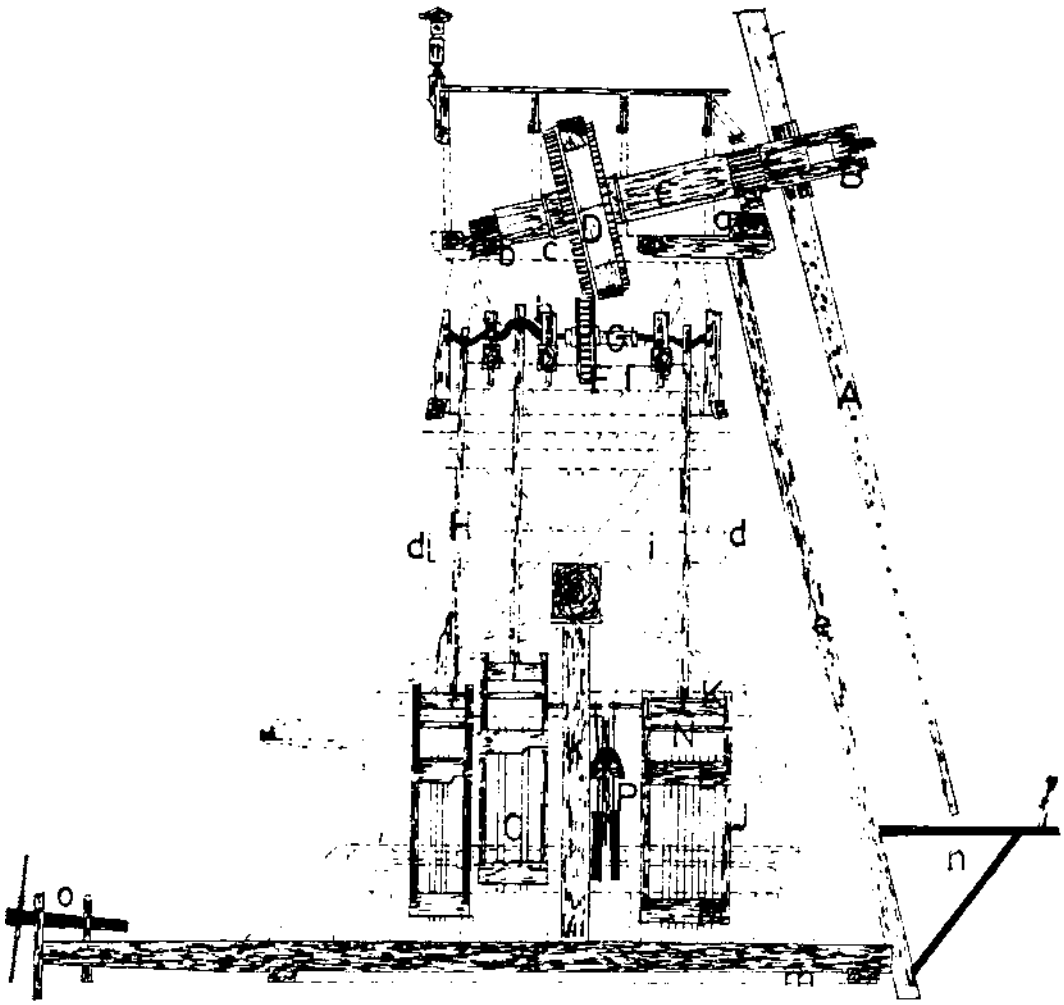

Fig. 13: Balkenzager

Het Gaande Werk

A Binnenroede
B Askop
C Bovenas
D Bovenwiel
E Schijfloop
F Varkenswiel
G Krukas
H Wuifelaar
I Pompraam
J Raamstijl
K Draaihoofd
L Bovenspanhoofd
M Onderspanhoofd
N Raamkalf
O Zaagbladen
P Krabbelwerk

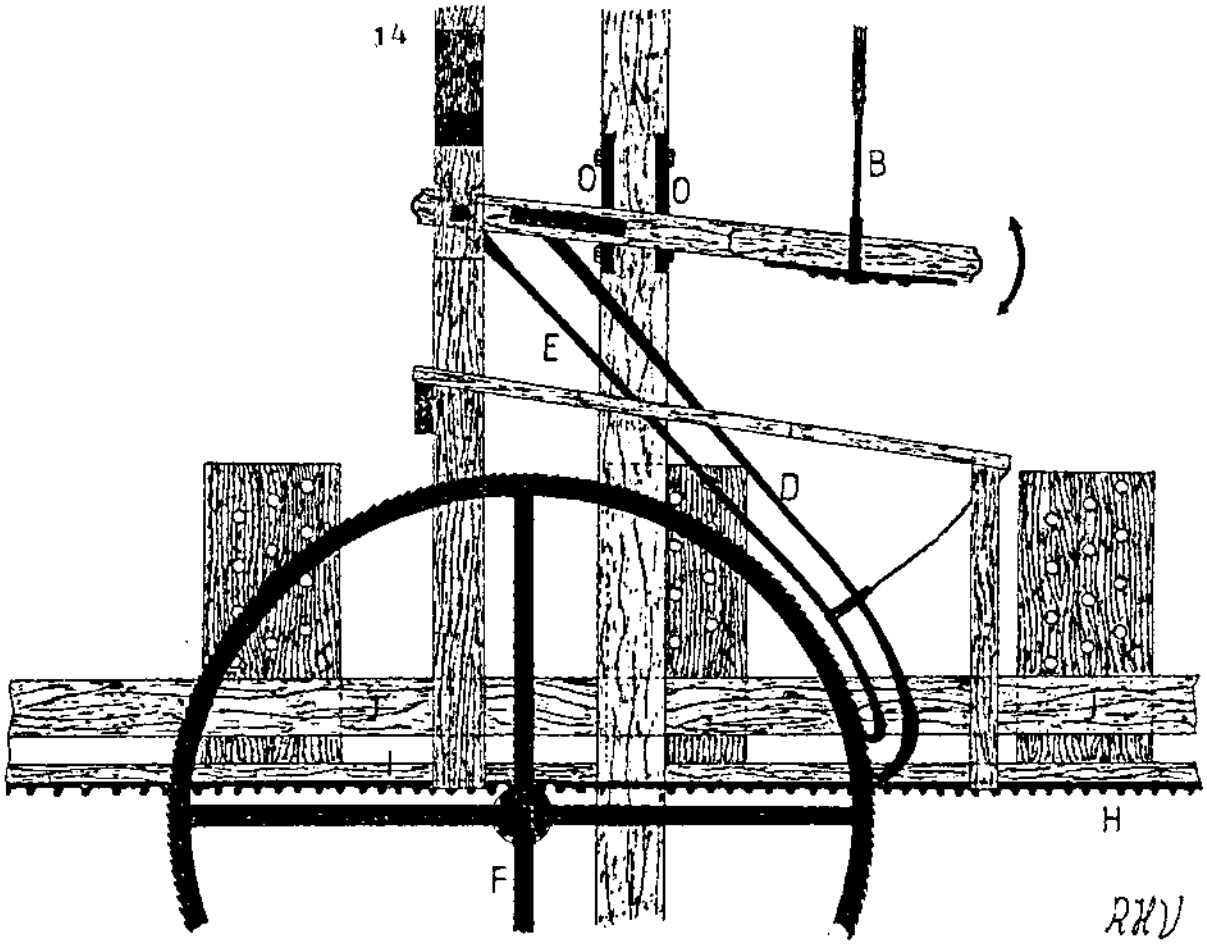

Fig. 14 & 15 : Het Krabbelwerk en de Zaagslede.

A Zaaggrond
B Krabbelstok
C Krabbelarm
D Krabbelaar
E Pal
F Krabbelwiel
G Rondsel
H Tandheugel
I Leier
J Pollenstuk
K Sleepol
L Schotel
M Balkijzer
N Raamstijl
O Bovenspanhoofd
P Zaagbladen
Q Vloer

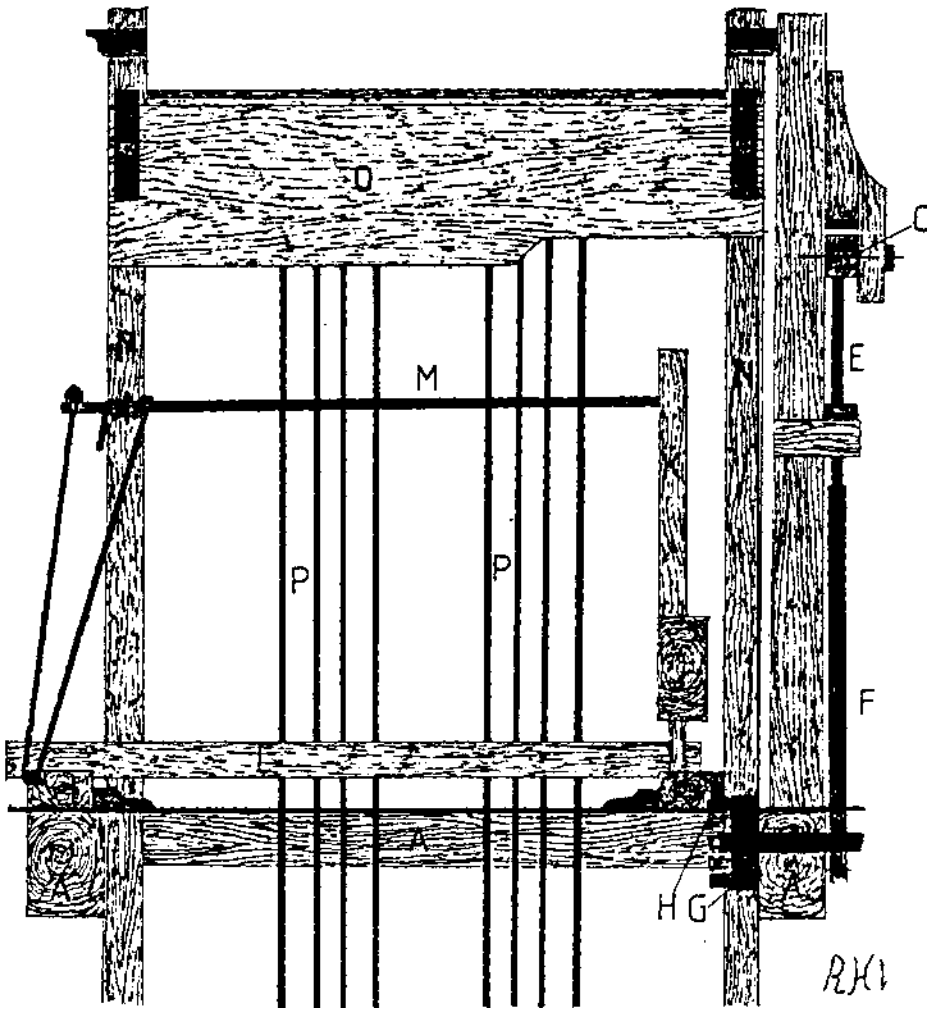

van spanblokjes wordt de afstand tussen de zaagbladen afgesteld. Tussen het bovenspanhoofd en het draaihoofd ligt het raamkalf nog tussen de raamstijlen. Dit raamkalf dient alleen ter versteviging.
Bij het omhoog gaan van de zaagbladen wordt de te zagen boom iets verder naar de zaag toe bewogen. Hiervoor heeft een houtzaagmolen een krabbelwerk. (fig. 14/15) Op de zaaggrond staan de zaagsleden. Deze bestaan uit 2 leiers, die tussen klossen op zaaggrond recht zijn gericht. Op de leier, die door het zaagraam heen loopt, ligt een grote balk, pollestuk genaamd. In deze balk zijn de pollen gestoken. Op de leier legt men nu dwarsbalkjes, schotels genaamd, waarop men de te zagen boom legt. In een van de gaten van een van de pollen steekt men dan een vierkant balkijzer met een rond uiteinde. Aan het andere uiteinde bevindt zich een gat, waardoor een touw kan worden gehaald. Dit touw kan dan weer worden bevestigd aan de andere leier.
Onder een van de 2 leiers loopt een bandheugel, die wordt aangedreven door een rondsel. Dit rondsel staat via een as in verbinding met het krabbelrad. Bij de zaagbeweging van het zaagraam wordt dit rad stilgehouden door de pal. Als het zaagraam omhoog gaat, gaat ook de krabbelstok en dus ook de krabbelarm omhoog. Hierdoor trekt de krabbelaar het krabbelrad een stukje rond, waardoor de boom iets verder tussen de zaagbladen wordt geduwd.

Op de geleiders van de zaagramen zit een speciaal profiel. Hierdoor vindt de omhoog gaande beweging iets verder van de boom af plaats dan de neergaande beweging. Zodoende kan de boom ook gemakkelijker iets naar voren geduwd worden.
Ook de kraan maakt gebruik van een krabbelrad. (fig. 16)
Als dit rad in werking wordt gesteld, haalt de as van het rad steeds meer touw op, waardoor er een balk uit het water kan worden getrokken. Om meer kracht te verkrijgen wordt gebruik gemaakt van een losse katrol.
De vang van de paltrok is ook anders dan bij de overige "hollandse" molens. In het westen is namelijk de wipstok gebruikelijk. De molenaar vangt de molen dan bij de staart. Dit is voor een paltrokmolen niet aan te bevelen. Bij het voorleggen van zeilen moet de molenaar dan langs de luifels, over de zaaggrond, de trap af naar het kot en door naar de staart om te vangen. Verder moet er bij, bijvoorbeeld, een spijker in het te zagen hout, meteen gestopt worden. Daarom heeft de paltrok een binnenvangstok (fig. 17). Het vangtouw wordt halverwegen in tweëen gesplitst. Een van de twee touwen loopt door de borst naar het schavot, de ander gaat naar de zaaggrond.

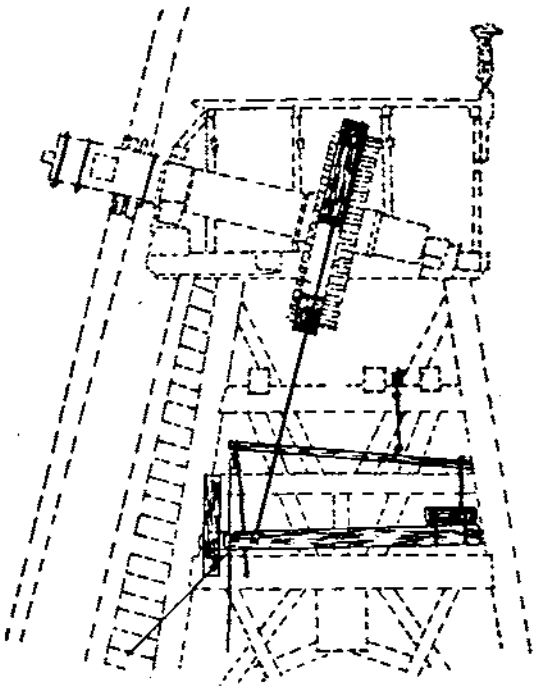

A Sabelstuk
B Bovenwiel
C Sabelijzer
D Vangbalk
E Binnenwipstok
F Vangtouw

fig 16: De Vang

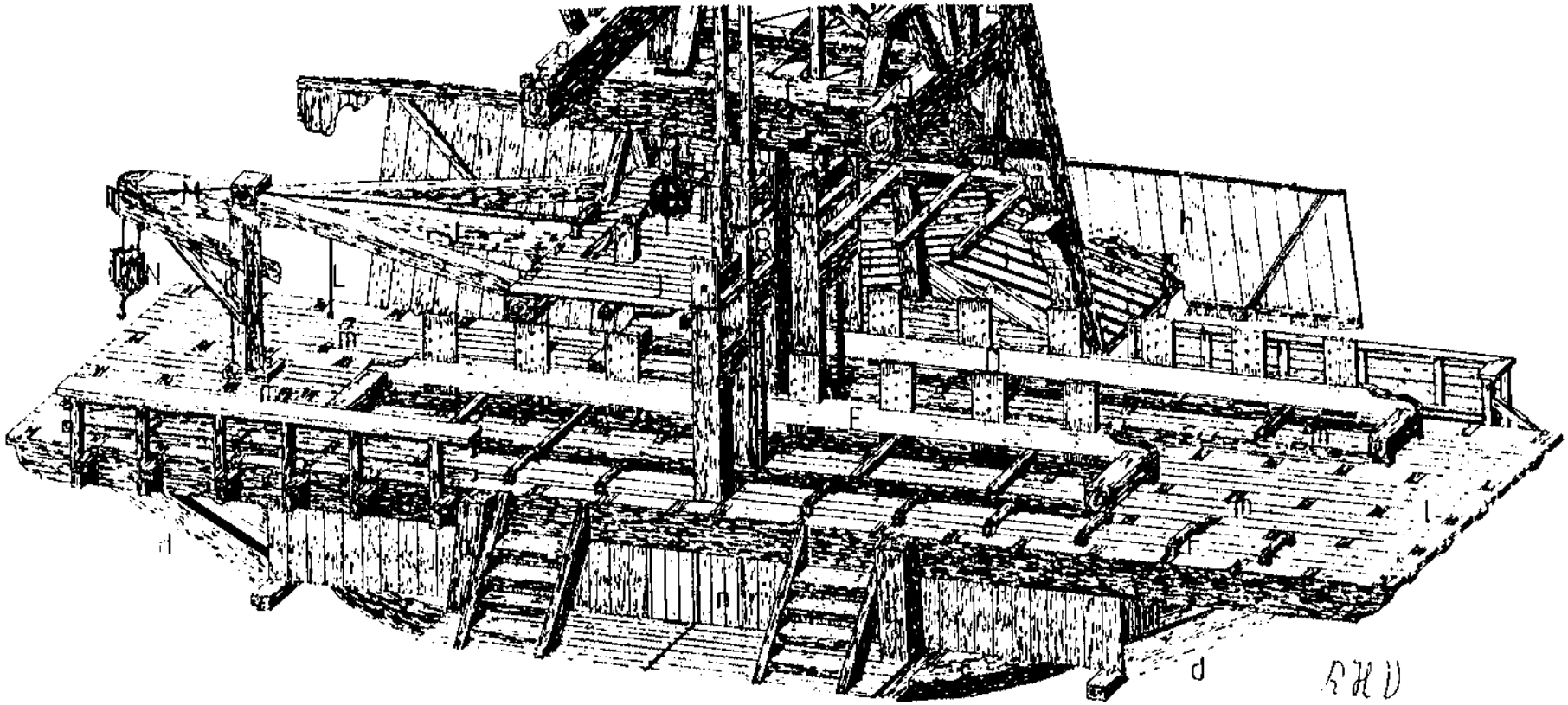

FIG 17 : de Zaaggrond

Gaande Werk	Balkenkraan	Staande Werk	Staande Werk
A Voorraam	H Krabbelarm	a Hoekstijlen	h Luifels
B Middelraam	I Krabbelwerk	b Koningstijl	i Schavot
C Schulpraam	J Uitligger	c Overring	j Raamzolder
D Slede voor A	K Kraan	d Beerstutten	k Vloerbalken
E Slede voor B & C	L Stuurtouw	e Borstnaald	l Zaaggrond
F Rollen voor C	M Hijstouw	f Koningbalk	m Neuten voor D & E
G Krabbelwerken voor D & E	N Losse Katrol	g Koninglijst	n Kot

dimetrisch getekend april 1985

Hiermee zijn we aan het einde gekomen van de rondgang door een paltrok-molen. Hopelijk is nu ook duidelijk geworden hoe de mensen in de oudheid de wind konden benutten om hout te zagen. De daarvoor gebruikte paltrokmolen heeft in ieder geval een grote bijdrage geleverd aan de Gouden Eeuw en daardoor ook aan onze huidig welvaart.

tekst en tekeningen :
Robbert H. Verkerk

Literatuur:

-) Duizend Zaanse Molens; P. Boorsma
-) Windmolens; Husslage
-) Molens; ir. F. Stolhuysen
-) Molens in Noord-Holland
-) Gelders Molenboek
-) Molens in Noord-Holland in oude ansichten; drs. H.A. Visser
-) Nederlandse molens in oude ansichten; drs. H.A. Visser

Tekeningen uit dit artikel mogen niet worden gebruikt, zonder voorafgaande toestemming van de tekenaar.

"De Ster" te Wanroy

Nieuws van de Biotoopwachter

Wat houdt het woord biotoop voor de wind- en watermolens eigenlijk in?
Dit houdt in een zo'n optimaal mogelijke windvang bij windmolens en watertoevoer bij watermolens in stand te houden of zelfs te verbeteren. De biotoopwachter probeert dan ook de lopende zaken in de nabijheid van molens bij de voorbereidingsbesluiten van bestemmingsplannen in de gaten te houden en wanneer dit nodig blijkt te zijn, de desbetreffende instanties te benaderen in verband met de biotoopproblemen om te proberen een zo optimaal mogelijke biotoop af te dwingen.
De biotoopwachter wordt van de geringste veranderingen van bestemmingsplannen in het Land van Cuyk op de hoogte gebracht en gehouden door de "centrale meldkamer" van de Vereniging De Hollandse Molen in samenwerking met de vereniging Gilde van vrijwillig molenaars. Bij delicatere problemen kan hij altijd een beroep doen op deze centrale meldkamer. Maar in de praktijk blijkt dat deze manier niet altijd werkt. Daarom verzoekt uw biotoopwachter aan de moleneigenaren of mensen wonende in de direkte omgeving van deze molens, om bij eventuele veranderingen zelf of in samenwerking met de biotoopwachter de ontstane problemen aan te pakken of te melden bij de biotoopwachter.
De bedoeling is in de nabije toekomst al die molens op een biotooptekening te zetten en deze te bespreken en uit te reiken aan de moleneigenaren, gemeenten en de centrale meldkamer om meteen bij eventuele wijziging ervan dit direkt door te kunnen spreken met de desbetreffende instanties.
Het gebied van uw biotoopwachter is het Land van Cuyk, waaronder de gemeenten: Cuyk-Katwijk, Grave, Beers-Gassel, Boxmeer-Beugen, Vierlingsbeek, Haps, Mill-St. Hubert, Wanroy en Oploo.
Om zo goed mogelijk te kunnen functioneren, hoopt uw biotoopwachter, dat hij de volledige medewerking kan krijgen van iedereen, die hierbij betrokken is.
Naam en adres van de biotoopwachter kunt U vooraan in dit blad lezen.

E.A.Derks, biotoopwachter.

125 jaar molen Jan van Cuyk.

Zo goed als iedereen kent de witte molen, die al 125 jjar op Cuykse grond staat. Wat de afgelopen 15 jaar met de Jan van Cuyk gebeurd is weet elke jonge inwoner van Cuyk wel te vertellen. Maar de oudere generatie kent de oorlogse verhalen, die zich bij de molen hebben afgespeeld nog te vertellen als de dag van gisteren. Wat niet zo bekend is, is dat de molen niet altijd zo hagelwit is geweest, laten we maar eens een stapje terugdoen in de tijd.

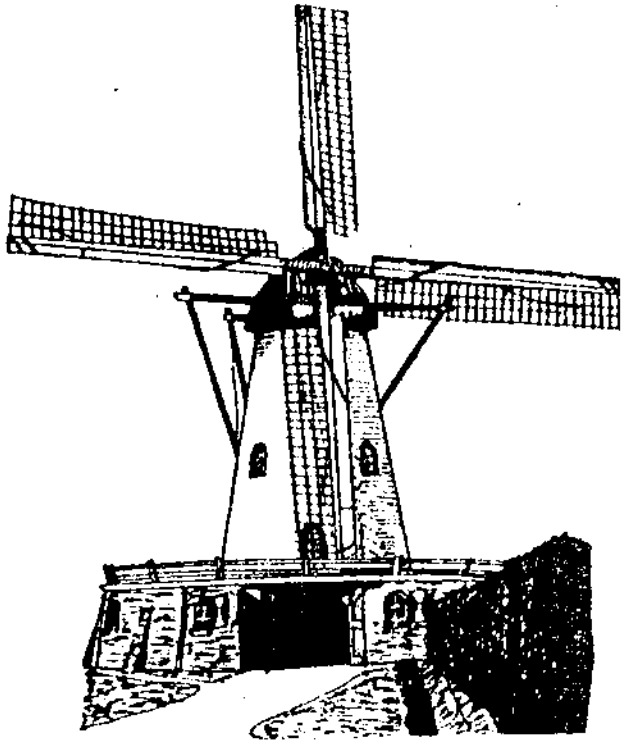

Cuyk moet al ten tijde van Jan van Cuyk een molen gekend hebben of misschien wel eerder. Voor het eerst komen we de Cuykse molen tegen in de bronnen van het Graafse gasthuisarchief in 1348.
Deze molen moet ongeveer hebben gestaan bij de RK kerk, werd o.a. hersteld in 1525, kreeg in het begin van de 18e eeuw nieuwe molenborsten en zal meerdere malen na storm of blikseminschade zijn herbouwd. Het was een heerlijke molen behorende tot de Prinsen van Oranje.
De ingezetenee van Cuyk, St.Agatha, Haps, Linden, Beers en Oeffelt waren verplicht om hun koren op deze molen te laten malen. Nog voor 1700 werd de molen verplaatst naar een meer westelijk gelegen punt,vandaar de naam Molenstraat. Deze molen stond aan de spooorlijn Nijmegen-Venlo, waar thans een supermarkt gevestigd is. Deze molen is in 1888 na blikseminslag afgebroken.

Wel ligt als pittig accent aan de weg van Cuyk naar Oeffelt op Heerstr. 4 een uit 1860 daterende stenen bergkorenmolen. De berg is intussen een bakstenen bouwsel, dat bedreigd wordt door de opdringende woonwijk in de naaste omgeving en van dichtbij door hoog opdringende bomen en struiken.

Toch heeft de Jan van Cuyk al eerder in 1942, 1944, 1953 en 1973 het harnas opgepoetst gekregen. De aanstaande restauratie zal dit voorjaar nog van start gaan. Deze zal ƒ 70.000 bedragen, dit in tegenstelling tot de restauratie van 1973, die ƒ 40.000 bedroeg. Dit geldt reparaties aan balken in de kap en vervanging van het wiekenkruis.
Evenals in Katwijk zal hier de overheid de helpende hand toe steken om beide molens weer draaiende te krijgen.
Jan van Cuyk, vriend van koning Edward van Engeland en van de Hertog van Brabant, moge een geweldadig heer geweest zijn, maar de naar hem genoemde graanmolen verdient een beter lot, dan hem in het najaar van 1974 beschoren lijkt te zijn. In dit artikel is al elders melding gemaakt van de toestand waarin de molen verkeert.

Zo trof in de meidagen van 1940 het oorlogsgeweld ook de Jan van Cuyk. Het nabijstaande schuurtje brande geheel uit nadat deze door granaten werd getroffen. Bij herstelwerkzaamheden werd de oorspronkelijke molenberg afgegraven en vervangen door een modern pakhuis. Het verdere herstel geschiede door de heer van Bussel uit Weert, die de molen voorzag van de naar hem genoemde wieksysteem. Ook kreeg de molen zijn witte uiterlijk. De molen werd op 21 november 1942 plechtig heropend.
Zo trof het noodlot de molen weer toe, want korte tijd na de heropening werd de molen weer door granaten getroffen en beschadigde de witte molenromp. Ook na de oorlog werd geregeld het een of ander gerestaureerd aan het monument, onder leiding van Molenaar Kessels, die de molen sinds 1943 bemaalde.

Toch werden de lasten van onderhoud en schilderen van de molen te hoog, zelfs in die mate, dat de Heer Kessels in 1959 een verzoek tot de gemeente richt om een vergunning tot het slopen van zijn windmolen. Dit verzoek werd gehonoreerd, maar de molen, die tot op dat moment op windkracht draaide, werd geëlectrificeerd. Zo kon mulder Kessels zijn graan- meel- en kunstmesthandel toch nog draaiende houden.
In 1970 deelt de minister van CRM de Heer Kessels mee, dat de molen Jan van Cuyk op de lijst van beschermende monumenten is geplaatst. Een hele verbetering zou je op dat moment zeggen, ware het niet, dat de molen hoognodig aan een opknapbeurt toe is. Opknappen kost handen vol geld en waar haal je dat zo snel vandaan. De gemeente springt erin en besloten wordt om over te gaan tot aankoop van de molen in 1971.
In nauwe samenwerking met Rijkdienst en Monumentenzorg en molenmaker Beyk uit Afferden wordt de molen gerestaureerd. Molenaar Kessels wordt door de gemeente aangesteld als molenaar. De molen wordt in 1973 en 1974 door molenmaker Beyk en molenaar Kessels gerestaureerd. Langzamerhand keerde de molen in zijn oude staat terug, d.w.z. die van een windmolen aan de rand van Cuyk-zuid (Padbroek)

In 1976 werd op aanraden van de gemeente Cuyk begonnen met het opleiden van vrijwillige molenaars. Mulder Kessels en vrijwillig molenaar Wortman namen de cursus ter hand. Op zaterdag en ook wel door de weeks werd er aan de cursus deelgenomen.
Jammergenoeg heeft molenaar Kessels de afsluiting van deze opleiding niet meer mogen meemaken. Na zijn dood heeft de Heer Wortman de opleiding zo goed als het kon voortgezet.

Met de aanstaande restauratie wordt toch de basis gelegd, die het behoud van de molen moet garanderen, natuurlijk zal er vantijd tot tijd wel iets vervangen of vernieuwd moeten worden.
Er wordt al lang geen graanhandel meer gedreven in de molen, maar toch zijn de vrijwillige molenaars nu nog regelmatig op de Jan van Cuyk te zien. Ze zijn een klein molenmuseum aan het inrichten met oude landbouw-werktuigen en molenonderdelen.
Hopelijk kan de vang spoedig gelicht worden. Dit zal gepaard gaan, zo heb ik me laten vertellen, met een molenfeest.
Hopelijk zal dit ons niet te lang laten wachten, moge 1986 een gezond molenjaar zijn.

tot weer schrijfs, stefan.

11 Mei 1985 Nationale Molendag

Op 11 mei a.s. draaien in geheel Nederland weer zoveel mogelijk molens. Ook in het Land van Cuyk zullen zowel vak- als vrijwilligmolenaars deze dag hun molens laten draaien en bezoek ontvangen. Wij hopen op deze dag op mooi weer en veel belangstellenden.
In het Land van Cuyk zullen de volgende molens draaien: Martinus te Beugen, De Ster te Wanroy, Luctor et Emergo te Rijkevoort, Korenbloem te Oploo, Bergzicht te Gassel, De Korenbloem te Mill, Maria te Haps.

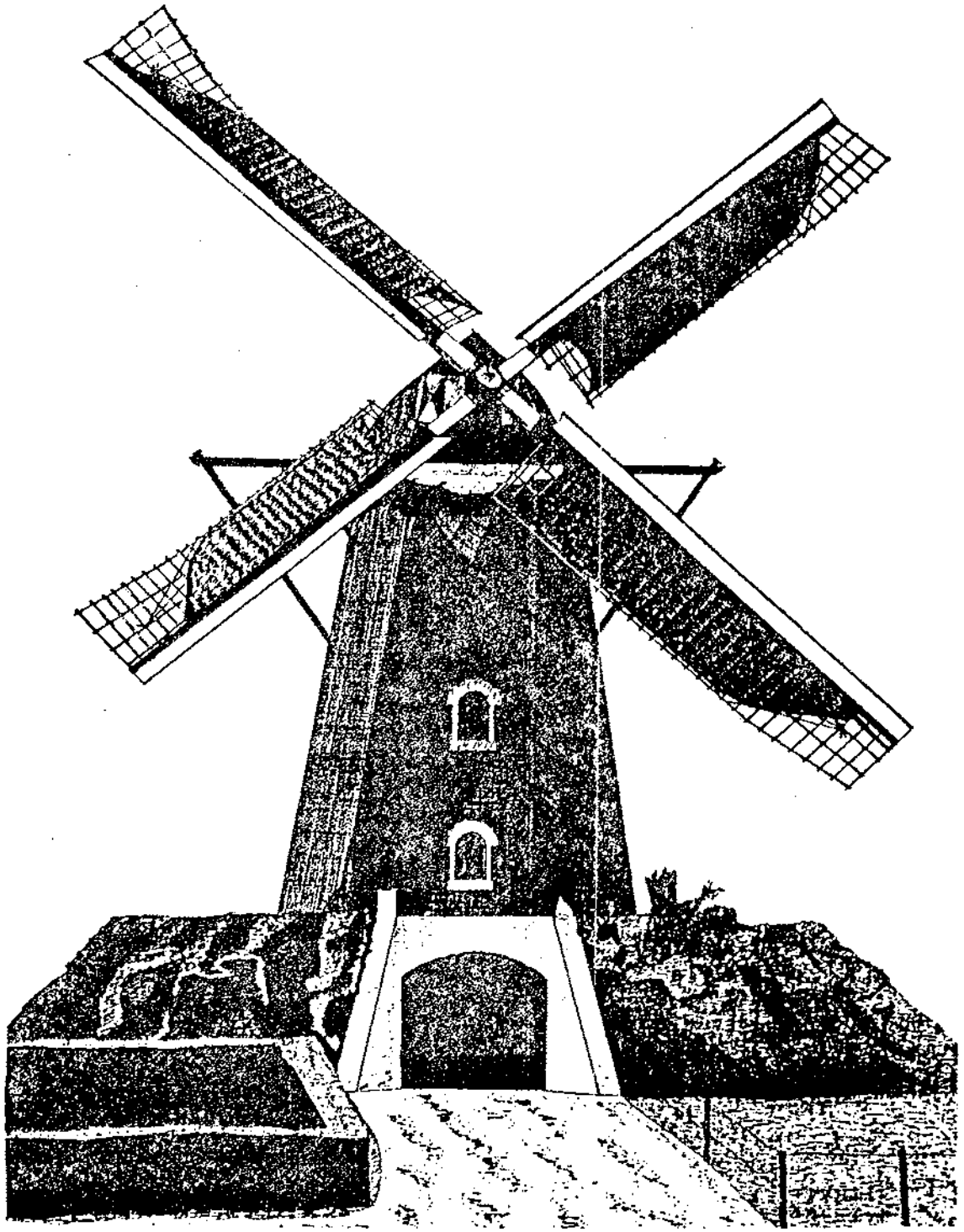

Dit is een tekening van de bergkorenmolen te Langenboom(gemeente Hill & Sint-Hubert). De Molen werd in 1913 gebouwd en in 1955 ontkokeld. De romp is enkele jaren geleden uitgebrand. Restauratiemogelijkheden worden momenteel door het bestuur onderzocht.

Redactiesamenstelling:

-Lay out: Johan Reijnders, Jan Selten, Ben Verheijen, Robbert Verkerk en Stefan Willems.
-Tekeningen: Robbert Verkerk.